

М. О. Ягодинська

СЛОВ'ЯНСЬКІ ПАМ'ЯТКИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Розглянуто пам'ятки празької та райковецької культури, відкриті на території міста Теремовля та в її околицях. Наведено характеристику досліджених жител та господарських споруд, проаналізовано керамічний посуд, знайдений в закритих комплексах поселень. Дана коротка характеристика стану вивчення слов'янських пам'яток в межиріччі Дністра та Вілії.

Ключові слова: Теремовля, слов'яни, празька культура, райковецька культура, поселення, житло, кераміка.

Територія Тернопільської області поєднує в собі горбисті ландшафти Західного Поділля та широкі річкові долини Південної Волині (Малого Полісся), зручні для проживання та ведення сільського господарства. Лагідний клімат, чорноземи в поєднанні з помірною вологістю обумовили появу тут значної кількості слов'янських поселенських пам'яток. Серед них переважають неукріплені поселення, хоча фіксуються і городища, і ґрунтові могильники з кремацією.

Хронологічно слов'янські пам'ятки поділяються на ранні — друга половина V — VII ст., час існування празької культури та пізні — VIII — перша половина X ст., час існування райковецької культури, носії якої в подальшому склали основу давньоруської держави — Київська Русь.

Вивченням слов'янських пам'яток на території області в різні часи займалися В. Баран, М. Бандрівський, Л. Крушельницька, Ю. Малеев, Р. Миська, О. Приходнюк, М. Смішко, І. Русанова, В. Савич, Б. Тимошук, М. Тиханова, М. Філіпчук, О. Цинкаловський, М. Ягодинська. Переважну більшість слов'янських пам'яток складають поселен-

© М. О. ЯГОДИНЬСЬКА, 2020

ня (33 і 76 відповідно до хронології), городища (2 і 8) і по одній належать поховальним пам'яткам відповідних культур. Лише 16 % пам'яток досліджені археологічно (Ягодинська 2010, с. 76—77). Майже 62 % пам'яток були відкриті вже у XXI ст. Це пояснюється активною роботою пам'яткоохоронних установ області — Тернопільської обласної інспекції охорони пам'яток історії та культури (сучасна назва — Тернопільський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини), ДП ОАСУ «Подільська археологія» Інституту археології НАНУ та розвідок 2006 р. експедиції Інституту археології Львівського національного університету ім. І. Франка під керівництвом М. А. Філіпчука.

На сьогодні відомо про 121 слов'янську пам'ятку. Із них 36 належать празькій культурі, 85 — райковецькій (рис. 1). Слов'янські пам'ятки зосереджені нерівномірно по території Тернопільської області, що обумовлено не лише природними чинниками, а нерівномірністю археологічних обстеження території дослідниками. Найбільше їх зосереджено в середній течії Серету, по обох берегах Золотої Липи, в околицях літописних міст Теремовля, Збараж, Шумськ, Моклеків. Зосередження слов'янських пам'яток біля або на території літописних міст свідчить про те, що вони були тими давніми центрами, які об'єднували слов'янське населення у переддержавний період.

Значне збільшення слов'янських пам'яток на карті області та їх археологічне вивчення, зокрема, в околицях Теремовлі, дозволило говорити не лише про слов'янське підґрунтя княжої Теремовлі, але й про общинний центр, що зосередив навколо себе слов'янські пам'ятки від другої половини V ст. до початку X ст. Доне-

давня слов'янські пам'ятки в Теробовлі та навколо були відсутні на карті Тернопільщині. Із 10 слов'янських пам'яток три належали носіям празької та сім — райковецької культур. Дві пам'ятки досліджувалися більшими площами. Це поселення Теробовля V, що датується раннім етапом празької культури та поселення райковецької культури Теробовля X. Обидві пам'ятки займали перші надзаплавні тераси на обох берегах р. Гнізна.

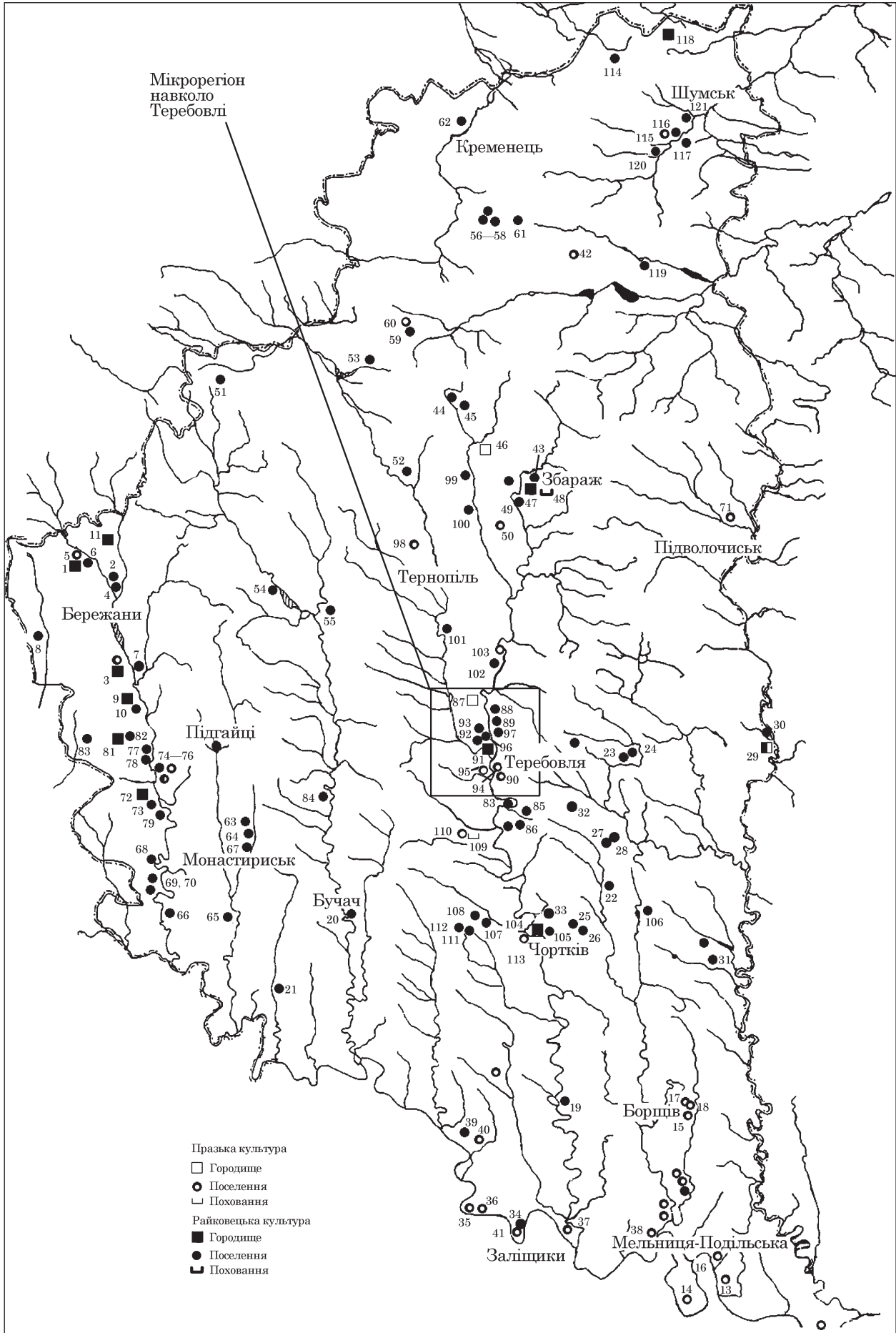
Окремо треба зупинитися на одній цікавій пам'ятці, що до сьогодні археологічно не досліджена, але вже істотно потерпіла від грабіжників з металодетекторами. Це слов'янське городище Кровінка I, що знаходиться за 3 км на північ від Теробовлянського дитинця, в лісі, по правому березі річки Гнізни. Городище розташовується на високій горі з крутими схилами, внутрішня площадка (площа — 0,07 га, діаметр — 30 м, потужність культурного шару — 0,4 м) обмежена по периметру високим (до 10 м) валом. Із напільної сторони городище захищалося ще двома оборонними лініями висотою 6 і 1,5 м відповідно (рис. 2: 1). На території городища знайдені людські кремаційні та фрагментовані інгумаційні (фрагменти черепів, трубчасті кістки) останки, поздовж розколоті трубчасті кістки тварин, вуглики, дрібні шлаки або краплі кольорових металів, обмазка, фрагменти горщиків, точильних брусків. Є відомості, що тут знайдено різночасові ювелірні вироби (золота підвіска у вигляді відерця, срібні прикраси до поясу), фібули, біконічне та округлобоке пряслиця, намистини тощо. На валах і частково на внутрішній площадці городища знайдено багато трьохлопатевих наконечників стріл «аварського типу». Це може свідчити про те, що городище загинуло під час аварської навали і більше не відроджувалося. Територія городища обстежувалася автором, в результаті чого на поверхні культурного шару, з грабіжницьких ям, були зібрані фрагменти слов'янських ліпних горщиків (рис. 2: 2) та декілька фрагментів сіроглиняних стінок гончарних горщиків. Фрагменти вінець належали стабопрофільованим горщикам, з різним оформленням краю вінця: ледь відхиленими загостреними (рис. 2: 2, II), відхиленими, на короткій шийці (рис. 2: 2, III), з косозрізаним краєм (рис. 2: 2, V), майже непрофільованим плічком, хоча є один фрагмент з профільованням, в одному випадку — з пальцевими вдавленнями по краю (рис. 2: 2, VI), горизонтально оформленим краєм слабовідхилених або прямих вінець (рис. 2: 2, IV). Сюди ж відносяться вінця на прямій шийці з потовщеним краєм (рис. 2: 2, VI). Окремо виділяються вінця горщиків з загнутим до середини вінцем (рис. 2: 2, I). В тісті ліпних горщиків фіксувалися домішки шамоту, часом в поєднанні з піском або жорствою. Черепок мав коричневий, сіро- або чорно-коричневий колір, плямистий. Товщина

стінок коливалася від 0,5 до 1,0 см. Гончарна кераміка характеризувалася малочисельними стінками сірого кольору, з тонким черепком, для тіста використовувалася добре відмучена глина, серед домішок спостерігалися дрібні фракції піску та шамоту, інколи лише піску.

Із огляду на те, що городище археологічно не досліджувалося, керамічний матеріал зібраний з поверхні зруйнованого культурного шару, датування можливе лише попереднє. Якщо порівнювати профілі та вінця горщиків з городища Кровінка I з виділеними типами в роботах І. П. Русанової (Русанова 1976, с. 19, рис. 7: 1—6; 1984, с. 13, рис. 9) та І. О. Гавритухіна (Гавритухин 1997, с. 40, рис. 1), то можна зробити висновок, що городище існувало у ранній період празької культури. Цьому не суперечать свідчення знахідок трьохлопатевих стріл аварського типу.

Нижче за течією Гнізни, на території сучасного м. Теробовля частково досліджене неукріплене поселення Теробовля V. Там виявлено чотири типові напівземлянкові слов'янські житла площею відповідно 9,3, 9,9, 11,2, 17,1 м² і 0,6 м завглибшки від рівня денної поверхні, з печами-кам'янками в північно-східному і північно-західному кутах (рис. 3: 1). По їх периметру розташовані стовпові ямки від каркасно-стовпової конструкції стін. У кожному з жител знайдено певну кількість фрагментів кераміки, але у житлі 4 (об'єкт 6) був великий розвал фрагментів ліпного глиняного посуду, з якого виділено всі основні типи типи ліпної кераміки, притаманного для поселення. Відреставровано чотири ліпні горщики (рис. 3: 3—6). Вони характеризувалися відносно тонким черепком (як для ліпних виробів), неоднорідним випалом, плямистістю, тістом з домішками середньофракційного шамоту, жорстви і невеликою кількістю крупнозернистого піску. Висота горщиків коливалася від 16 до 23 см, діаметр вінця — від 14,5 до 16,5 см, діаметр плечиків — від 17,1 до 18,5 см. Горщики були переважно струнких пропорцій (крім одного приземкуватого та банкоподібного (рис. 3: 3), з найбільшим розширенням тулуба у верхній третині.

Попередньо виділено п'ять основних типів посуду. До типу 1 відносяться горщики горизонтально зрізаним та загнутим до середини вінцем та з різким перегином в зоні плічка (рис. 3: 5). До типу 2 відносяться горщики струнких пропорцій з горизонтально оформленим вінцем з невеликим потовщенням ззовні (рис. 3: 4, 6; 4: I), без шийки, із згладженим ребром плічка. Горщик (рис. 3: 4) з житла 4 виділявся поміж інших типологічно подібних досконалим ліпленням та орнаментатцією горизонтальними лініями у верхній половині тулубу, від вінця до низу плічків. Тулуб старанно згладжений як із зовні, так із середини (розміри: висота 22,2 см, діаметр вінця 16,5 см, діаметр дна 8,0 см, діаметр плечиків 18,8 см). Тісто мало домішки

- ◁ **Рис. 1.** Слов'янські пам'ятки на території Тернопільської області, **празька культура:** *Бережанський р-н:* 5 — Двірці I; 7 — Погутори IV; *Борішівський р-н:* 12 — Білівці I; 13 — Вільховець III; 14 — Горошова X; 15 — Кривче IV; 16 — Мельниця-Подільська VI; 17 — Слобідка-Мущкатівська I; 18 — Слобідка-Мущкатівська II; *Гусятинський р-н:* 29 — Крутилів I. *Заліщицький район:* 34 — Заліщики III; 35 — Зелений Гай III; 36 — Зелений Гай VII; 37 — Касперівці X; 38 — Колодрібка II; 40 — Нагіряни III; 41 — Товсте I; *Збараський р-н:* 42 — Великі Вікнини I; 44 — Кобилля VI; 46 — Опрілівці II; 50 — Чернихівці IV; *Кременецький р-н:* 60 — Івання V; *Монастирський р-н:* 70 — Яргорів VIII; *Підволочиський р-н:* 71 — Пеньківці II; *Підгаєцький р-н:* 74 — Лиса II; 76 — Лиса IV; *Теребовлянський р-н:* 87 — Кровинка I; 90 — Підгайчики III; 94 — Теребовля V; 95 — Теребовля VII; *Тернопільський р-н:* 98 — Горішній Івачів VIII; 103 — Товстолуг I; *Чортківський р-н:* 109 — Звиняч I; 110 — Звиняч II; 113 — Чортків II; *Шумський р-н:* 115 — Кордишів I; **райковецька культура:** *Бережанський р-н:* 1 — Біще I; 2 — Біще II; 3 — Вільховець I; 4 — Жуків VI; 6 — Підлісне I; 8 — Рогачин I; 9 — Тростянець I; 10 — Тростянець II; 11 — Урмань III; *Борішівський р-н:* 19 — Шершенівка II. *Бучацький район:* 20 — Бучач I; 21 — Порохова I; *Гусятинський р-н:* 22 — Жабинці I; 23 — Клубинці I; 24 — Кловинці II; 25 — Котівка I; 26 — Котівка II; 27 — Крогулець I; 28 — Крогулець III; 29 — Крутилів I; 30 — Крутилів IV; 31 — Сидорів I; 32 — Сухостав I; 33 — Тудорів (Федорівка) I; *Заліщицький р-н:* 34 — Заліщики III; 39 — Нагіряни I; *Збараський р-н:* 43 — Залужжя III; 44 — Кобилля VI; 45 — Кобилля IX; 47, 48 — Старий Збараж I; 49 — Старий Збараж VII; *Зборівський р-н:* 51 — Гарбузів I; 52 — Малашівці III; 53 — Мильно I; *Козівський р-н:* 54 — Будилів II; 55 — Городище I. *Кременецький район:* 56 — Горинка III; 57 — Горинка IV; 58 — Горинка V; 59 — Івання IV; 61 — Кушлін III; 62 — Малі Бережці III; *Монастирський р-н:* 63 — Доброводи II; 64 — Доброводи VI; 65 — Дубенка III; 66 — Задарів VIII; 67 — Ковалівка II; 68 — Коржова VIII; 69 — Яргорів VI; 70 — Яргорів VIII; *Підгаєцький р-н:* 72 — Завалів II; 73 — Завалів III; 75 — Лиса III; 76 — Лиса IV; 77 — Рудники I; 78 — Рудники II; 79 — Середне IV; 80 — Старий Литвинів I; 81 — Старий Литвинів II; 82 — Шумляни IV; *Теребовлянський р-н:* 83 — Долина V; 84 — Зарваниця I; 85 — Кобиловолоки I; 86 — Кобиловолоки II; 88 — Кровинка II; 89 — Кровинка III; 91 — Теребовля I; 92 — Теребовля III; 93 — Теребовля IV; 96 — Теребовля IX; 97 — Теребовля X; *Тернопільський р-н:* 99 — Дубівці III; 100 — Курники I; 101 — Мишковичі IV; 102 — Скоморихи III; *Чортківський р-н:* 104 — Біла III; 105 — Біла IX; 106 — Великі Чорнокінці I; 107 — Джуринська-Слобідка II; 108 — Джуринська Слобідка IV; 110 — Ридодуби II; 112 — Ридодуби III; *Шумський р-н:* 114 — Антонівці II; 116 — Кордишів II; 117 — Кордишів X; 118 — Кути II; 119 — Матвіївці II; 120 — Новостав IV; 121 — Шумськ VIII

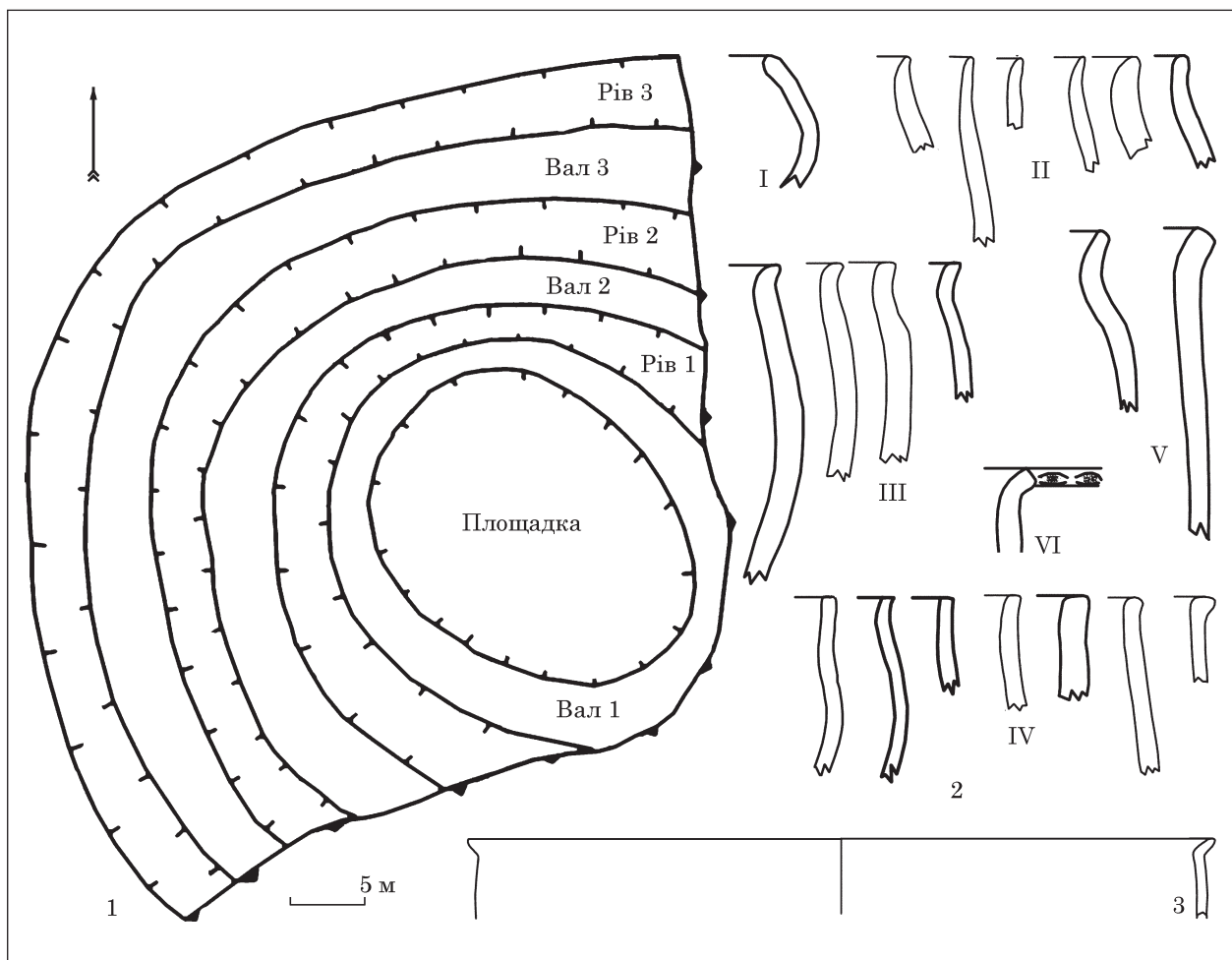

Рис. 2. Матеріали слов'янських пам'яток Тернопільщини: 1 — городище Кровинка I, окомірний план; 2 — типи горщиків; 3 — городище Опрілівці II, фрагмент лінного горщика

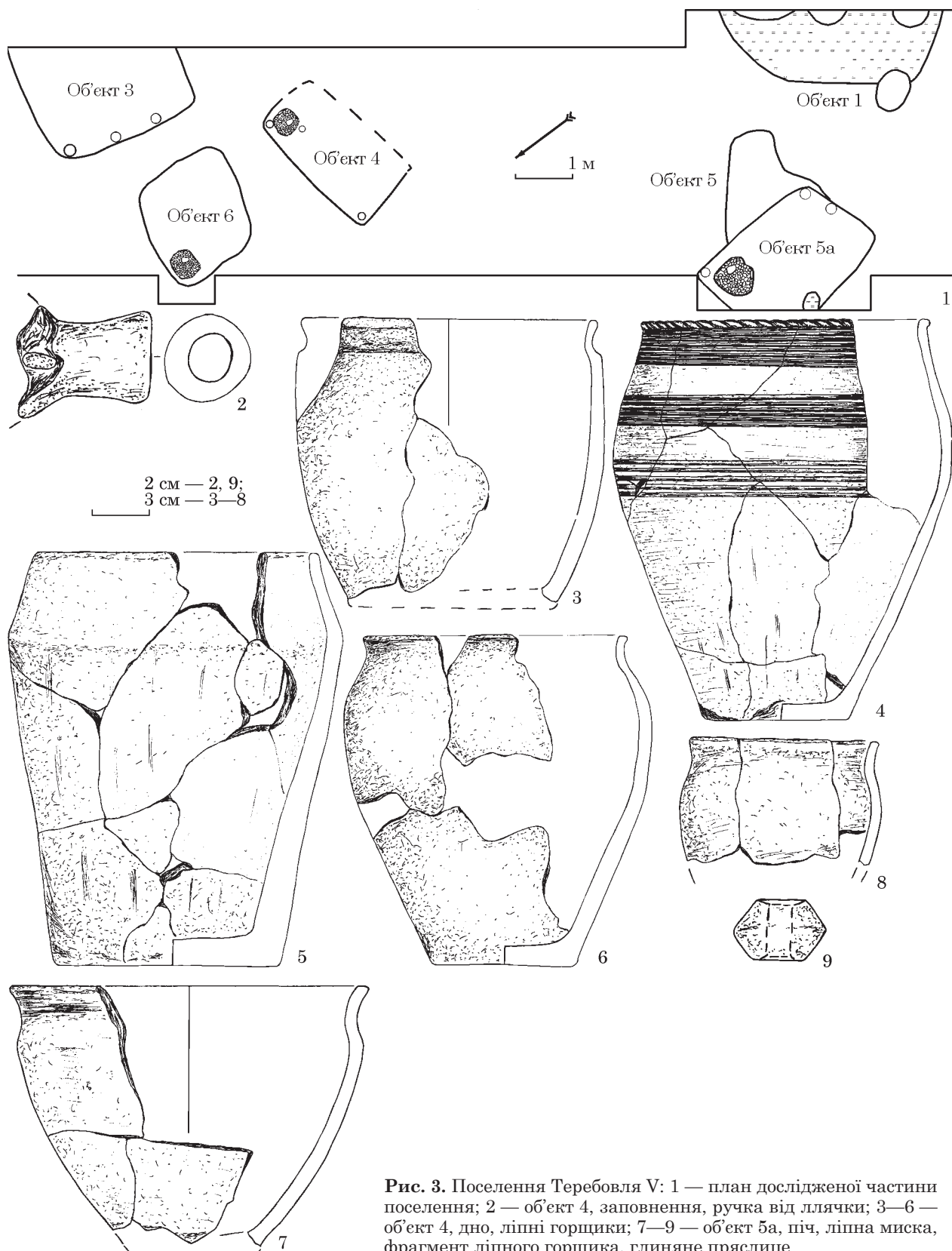

Рис. 3. Поселення Тербовля V: 1 — план дослідженої частини поселення; 2 — об'єкт 4, заповнення, ручка від лячки; 3—6 — об'єкт 4, дно, ліпні горщики; 7—9 — об'єкт 5а, піч, ліпна миска, фрагмент ліпного горщика, глиняне пряслице

середньо фракційного шамоту. Горизонтальне оформлене вінце прикрашене акуратними косими насічками. Подібні горщики були зафіксовані під час дослідження поселення празької культури біля с. Розтоки в Чехії біля Праги (Профантова, Куна 2011, с. 84).

До типу 3 відносяться слабoproфільовані горщики з майже прямим загострено — заокругленими вінцями (рис. 4: II).

До типу 4 відносяться профільовані горщики струнких пропорцій з слабо виділеною шийкою та скошеним назвннм вінцем з не-

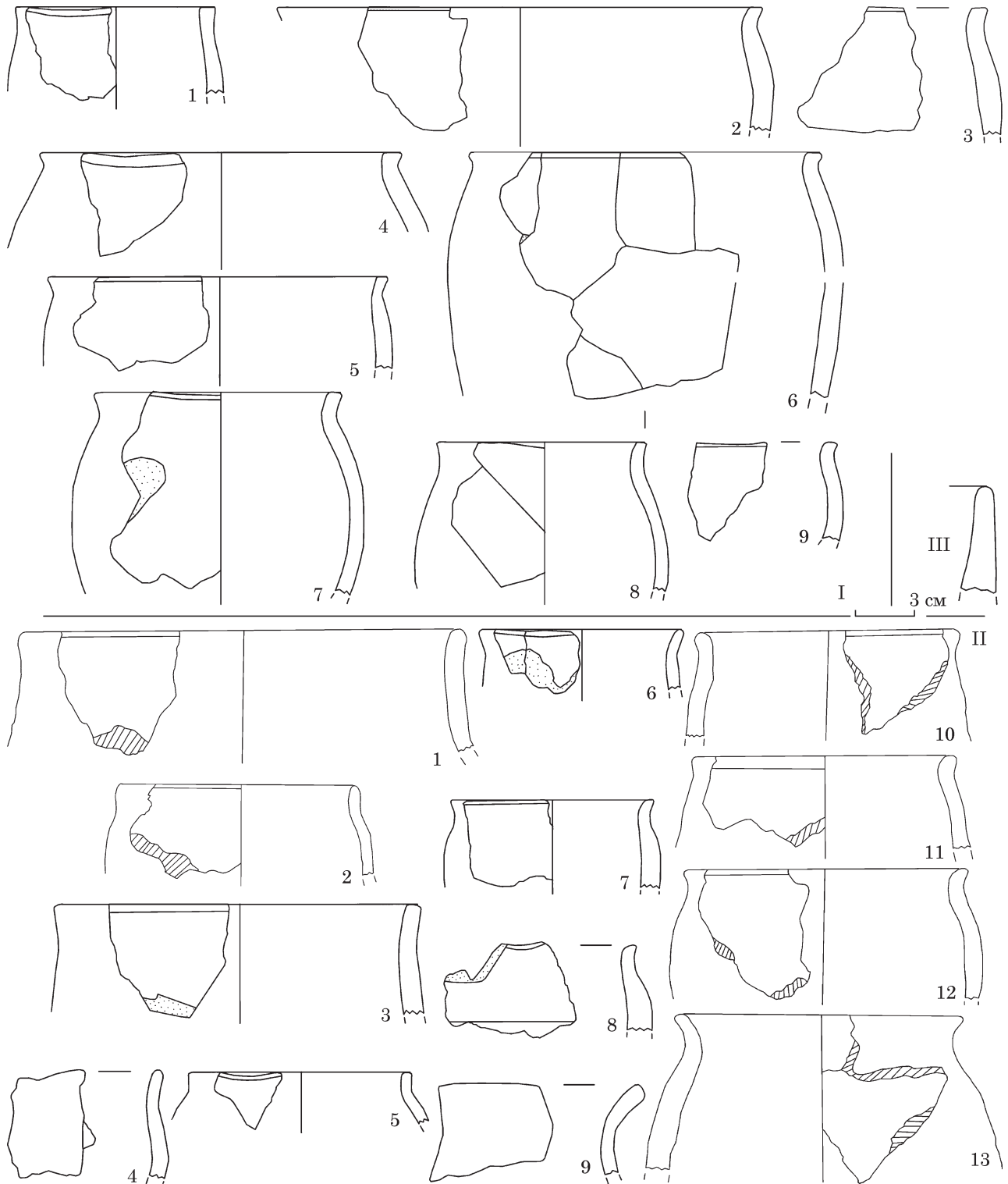

Рис. 4. Поселення Теребовля V, об'єкт 4, дно, основні типи посуду: I — тип II; II — тип III; III — профіль вінця конічної миски (тип II)

ликим потовщенням ззовні (рис. 5: I). Okремо виділяється тип 5 — горщики приземкуватих банкоподібних пропорцій з короткою шийкою, підкресленою ребром при переході від шийки до тулуба (рис. 3: 3). Вінце ледь відхилене назовні, заокруглене.

До ліпних керамічних комплексів входили лише горщики та миски. Сковорідок та жаро-

вень не знайдено. Миски були двох типів — з виділеним вінцем та конічні миски (рис. 4: III). Миски першого типу мали горизонтально оформлений верх вінця, трохи потовщений назовні, невисоку шийку (рис. 3: 7). Дно посудини було значно вужчим за горло. Діаметр вінця переважав діаметр плічків та висоту миски. Розміри реставрованої миски — висота 14,7 см, діаметр

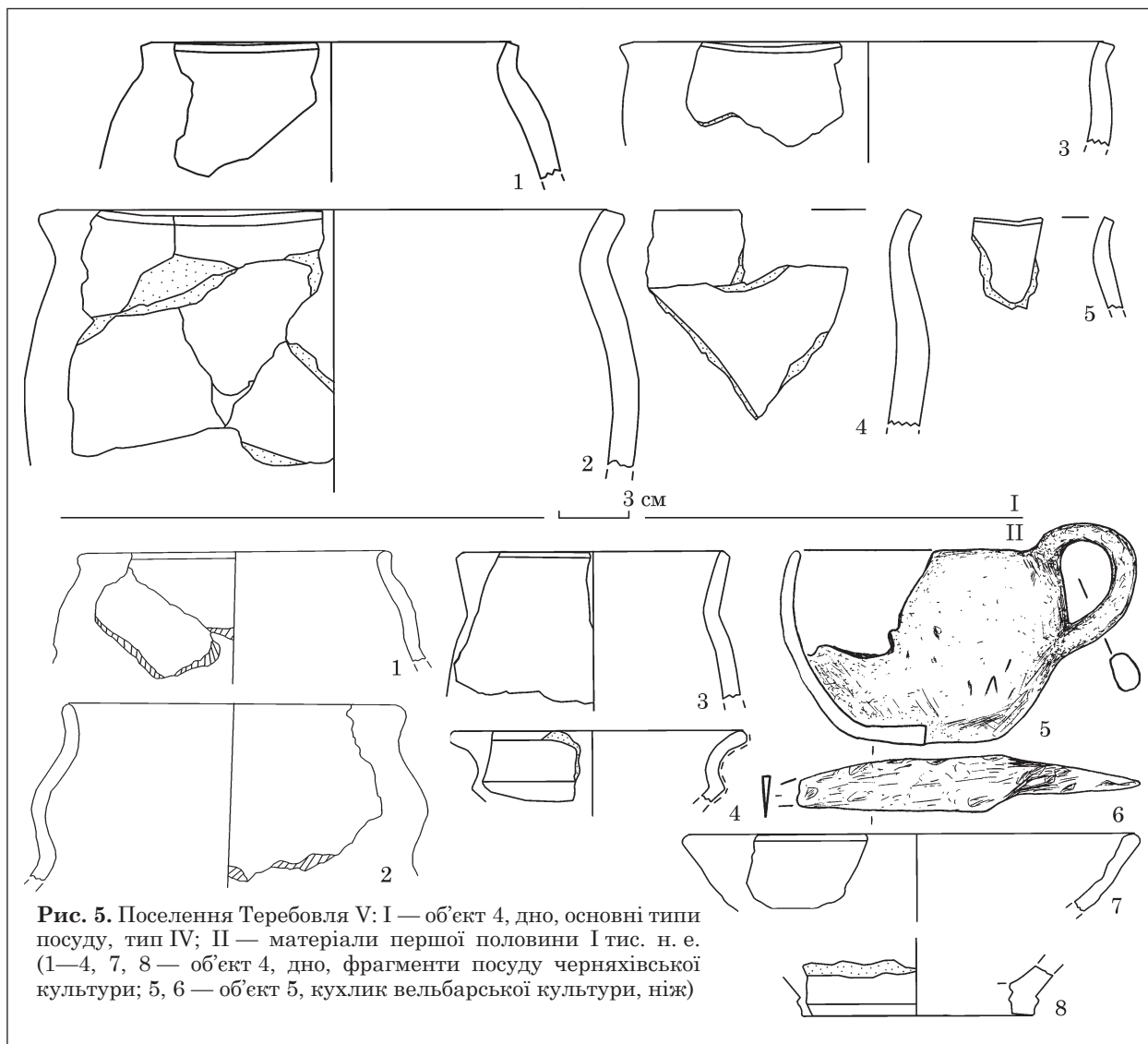

Рис. 5. Поселення Теревовля V: I — об'єкт 4, дно, основні типи посуду, тип IV; II — матеріали першої половини I тис. н. е. (1—4, 7, 8 — об'єкт 4, дно, фрагменти посуду черняхівської культури; 5, 6 — об'єкт 5, кухлик вельбарської культури, ніж)

денця — 7,5 см, діаметр плічків — 19,3 см, діаметр вінця — 20,0 см. Склад тіста миски був аналогічним до складу тіста горщиків. Конічні миски презентуються лише одним фрагментом, мають загострено — заокруглене закінчення вінця, тісто за складом аналогічне тісту мисок першого типу. Скоріш за все вони мали різне функціональне призначення.

До закритого керамічного комплексу житла 4 разом із ліпною слов'янською керамікою належать фрагменти гончарного римського імпорту (стінок сіроглиняного глека, сіроглиняних гончарних лощених мисок, денця горщиків на піддоні (рис. 5: II, 1—4, 7, 8), а також вельбарського ліпного посуду (фрагменти горщиків з «хрупватістю», вінця горщиків та мисок (рис. 5: II, 5). Серед традиційних горщиків виділяється ліпна сіроглиняна втульчаста ручка від лячки з ошлакуванням у верхній частині (діаметр ручки 3,2 см, діаметр отвору 1,9 см). Аналізуючи керамічні комплекси з долівок слов'янських жител, можна відмітити доволі великий відсоток фрагментів вельбарського посуду (35 %).

Згідно з типологією І. Гавритухіна, закритий керамічний комплекс з житла 4 відноситься до типів фази 0 та фази 1 і скоріш за все датується серединою — II пол. V ст. Таке датування підсилюють знайдені в складі керамічного комплексу фрагменти черняхівської кераміки.

Керамічні комплекси поселення Теревовля V мають аналогії в комплексах вже відомих пам'яток Теремці та Зелений Гай (Баран 2008), Рогізна I та Гореча II (Тимошук 1976), Кодин II (Русанова, Тимошук 1984), Рашків III (Баран 1988).

Пам'ятки райковецької культури локалізуються навколо городища Теревовля I. Дослідженнями останніх років виявлені об'єкти пізнього етапу райковецької культури на дитинці в ур. Замкова гора. Це культова споруда — довгий дім, виявлена під підшовою оборонного валу X—XI ст. (Ягодінська 2018, с. 35, рис. 15: 2) та житло початку X ст. (рис. 6: II), залишки якого виявлено під час дослідження замкового подвір'я. Тут також виявлено потужний культурний шар райковецької куль-

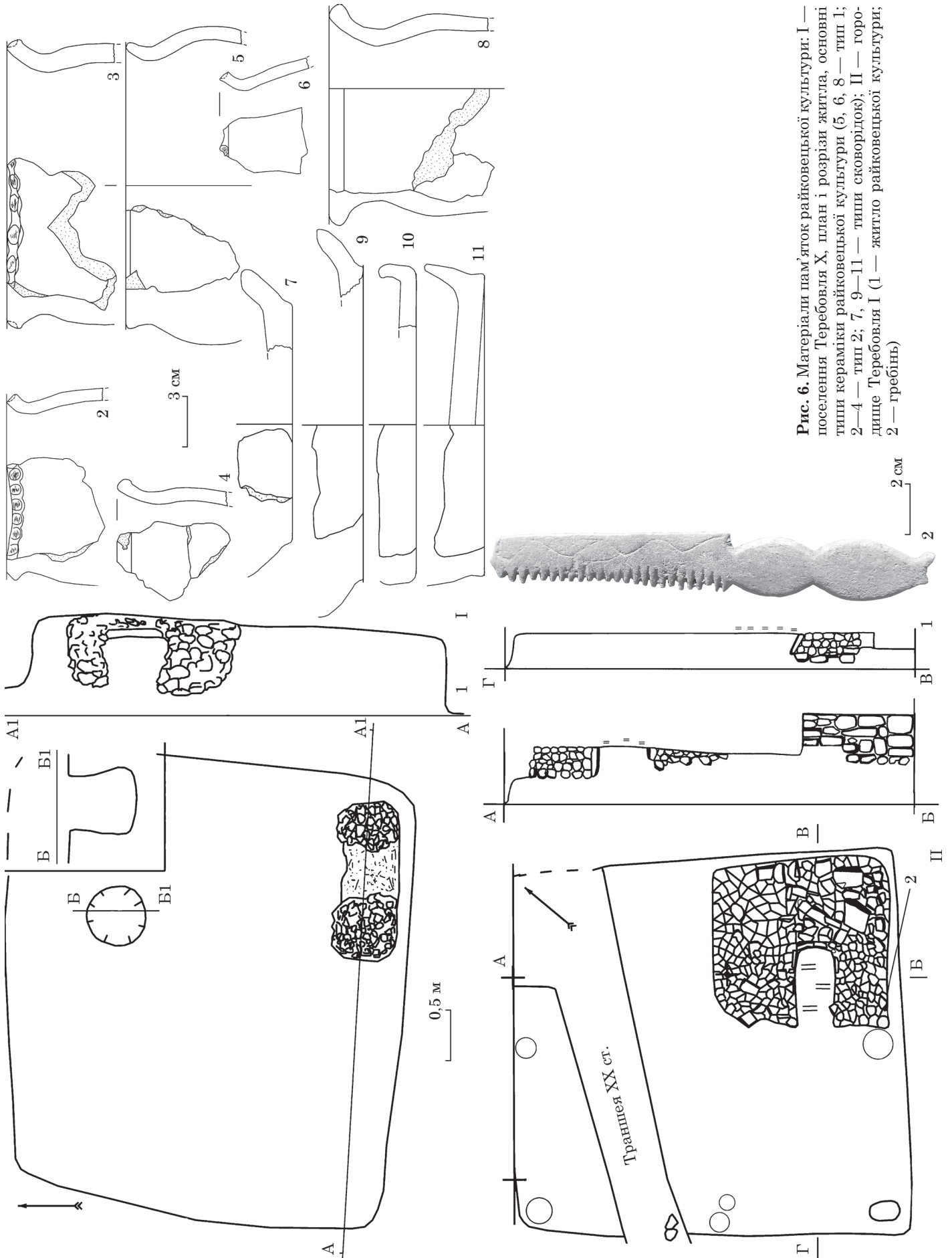

Рис. 6. Матеріали пам'яток райковецької культури. I — поселення Тербовля X, план і розрізи житла, основні типи кераміки райковецької культури (5, 6, 8 — тип I; 2-4 — тип 2; 7, 9-11 — типи сговорідок); II — городище Тербовля I (1 — житло райковецької культури; 2 — гребінь)

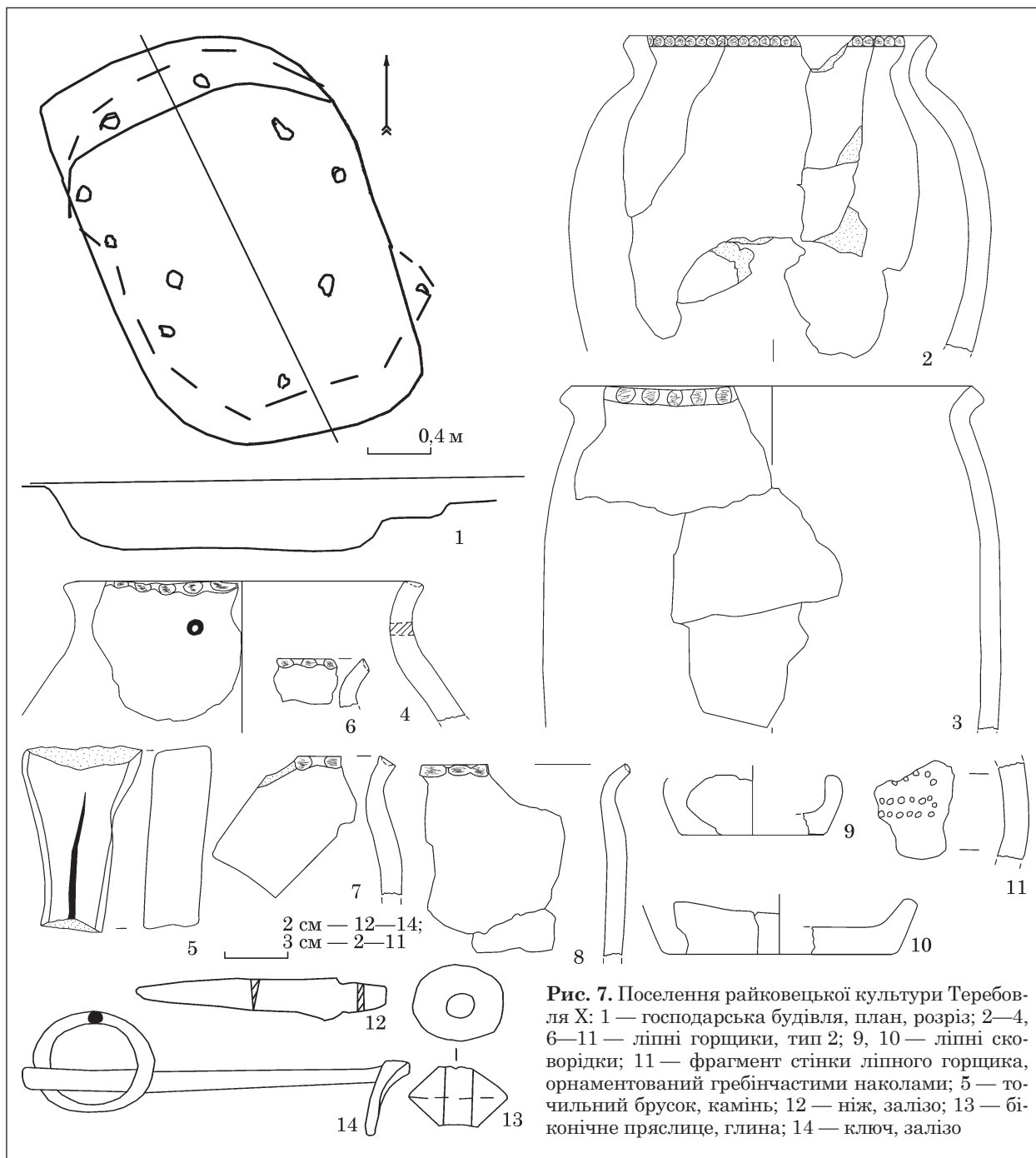

Рис. 7. Поселення райковецької культури Теремовля Х: 1 — господарська будівля, план, розріз; 2—4, 6—11 — ліпні горщики, тип 2; 9, 10 — ліпні сковорідки; 11 — фрагмент стінки ліпного горщика, орнаментований гребінчастими наколами; 5 — точильний брусок, камінь; 12 — ніж, залізо; 13 — біконічне пряслице, глина; 14 — ключ, залізо

тури. На замковому подвір'ї протягом століть проводились постійні будівельні роботи, тому неможливо визначити тип житла-землянка або напівземлянка. Житло було орієнтоване кутами за сторонами світу. Розміри 3,95 × 3,6 м, стінки котловану мали висоту 0,5 м від рівня материка. Дно рівне з білої материкової вапняної крихти, стінки трохи звужуються до дна. Уздовж південної, східної та північної стін зафіксовані стовпові ямки від каркасостовпових конструкцій стін різного розміру та глибини: від 10 см глибини та діаметру до 50 см. У західному куті житла знаходилась типова пічка-кам'янка розмірами 1,75 × 1,8 м, черень 0,8 × 0,4 м. Піч була складена з рваного

різного розміру каменю вапняку, камінь сильно перепалений, поганої збереженості. Між камінням печі знайдені фрагменти ліпних сковорідок, пательні, миски-сирниці, ранньогончарних горщиків з хвилястим орнаментом на тулубі. Особливістю саме цього житла була знахідка кістяного гребеня (рис. 6: П, 2), що лежав поверх кам'яної обкладки печі. Подібний гребінь був знайдений Н. Тельновим під час дослідження городища Скок і датований VIII—IX ст. (Тельнов, Рабинович 1990, с. 201, 209, рис. 4).

Довгий будинок розміщувався перпендикулярно до головного давньоруського валу (вал 2), що його перекривав. Споруда вузькою

частиною орієнтована по осі північ-південь, мала розміри 10×3 м, глибиною 0,3 м від давної поверхні, каркасно-стовпової конструкції. На підлозі зафіксовані три відкритих вогнища, біля яких знайдено характерні фрагменти ліпного горщика з пальцевими вдавленнями райковецької культури, точильний брусок, дві глиняні округлі намистини, кістяну проколку, кістки тварин. На одному з вогнищ крім традиційних вугликів, золи, фрагментів кераміки кінця IX — початку X ст. зафіксовано кальциновані кістки.

Синхронним з культурним шаром кінця IX — початку X ст. городища є поселення Теробовля IV в урочищі Замкова Гора (ліс) (Миська, Погоральський 2006; рис. 3: 6). Поселення, що складалося з 17 западин, відокремлювалося від городища дугоподібним валом з ровом довжиною 130 м. Згідно з планом Л. Чачковського він відділяв вузьку частину мису від вододілу. Вал був побудований типовим для оборонних укріплень цього часу способом: на добре утрамбованій материковій платформі будувалася кам'яна кріпідка висотою 0,4 м, шириною 1,6 м. Кріпідка складалася із необроблених каменів, щільно покладених один на одного без зв'язуючого розчину. Між каменями кріпідки знайдено фрагменти ліпної і гончарної кераміки та кістяну проколку (Миська, Погоральський 2006, с. 253, рис. 4). Край кріпідки, що стикувався з порожнистими клітьми, був викладений з великого каміння. Кліті каркасно-стовпової конструкції. Вони могли мати господарське або житлове призначення, однак опалювальних споруд на дослідженій ділянці не знайдено. Конструкція перекривалася шаром гумусованої землі, товщиною 0,6 м, поверх якого фіксувався шар жовтої материкової глини, товщиною 0,4 м. Зверху вал був вкритий темно-сірим лісовим ґрунтом. Загальна висота валу від рівня материка становить 1,45, глибина рову — до 1,0 м. Конструкція валу була подібна для оборонних споруд IX—X ст. (Ревно ІВ; Тимошук, 1982, с. 41, рис. 23).

На поселенні досліджено заглиблене житло каркасно-стовпової конструкції з піччю-кам'яною та цілими формами ліпної (миски) та ранньогончарної (горщики) кераміки, датованої кінцем IX — першою половиною X ст. (Миська, Погоральський 2006, с. 260—264).

Синхронним з цими пам'ятками виявилось поселення по вул. Тернопільській, де зафіксовано напівземлянкове житло з розваленою піччю-кам'яною в північно-східному куті, каркасно-стовпової конструкції і недалеко від нього господарську яму з цілим ліпним горщиком райковецької культури.

Найдальше розташованим від дитинця Теробовля, за 1,5 км на північ, було поселення Теробовля Х. Тут досліджено два об'єкти — житло (об'єкт 1, розміри $4,0 \times 3,8$ м, глибина 0,7 м, площа $15,2$ м²) з піччю-кам'яною у північно-

східному куті та неглибоку господарську яму (об'єкт 2, розміри $1,9 \times 1,2$ м, глибина 0,6 м).

У житлі знайдено численні фрагменти ліпних сковорідок (рис. 6: 7, 9—11) та горщиків з заокругленими (тип 1) (рис. 6: 5, 6, 8), косозрізаними (тип 2) (рис. 6: 2—4) вінцями, прикрашеними пальцевими защипами, з короткими шийками та низькими плічками. Подібні горщики В. Петрашенкко відносить до типу I (Петрашенкко 1992, с. 44, рис. 3: 18, 13) та до типу VII відповідно (Петрашенкко 1992, с. 49, рис. 7: 6). Сковорідки мали бортики пологі, а також прямі, з загнутим до середини вінцем. В одному випадку вінце бортика сковорідки прикрашене пальцевими защипами. Дно сковорідок було прямим, а в одному випадку вогнутим. Глиняне тісто горщиків та сковорідок було схожим і мало домішки переважно крупнофракційного шамоту, рідко — піску. На підлозі зафіксовано залізні вудила та скобу від дверей і кістяну проколку. У північній частині житла мала місце кругла господарська яма діаметром 0,5 м і глибиною 0,7 м, також заповнена фрагментами ліпної кераміки (рис. 6: І).

Господарська яма (об'єкт 2), що розташовувалась поруч із житлом, мала підпрямокутну форму з заокругленими кутами та нерівним дном. Вона також була заповнена фрагментами ліпних горщиків та сковорідок. Як кераміка з житла, вінця горщиків були косо зрізані з пальцевими защипами, шийки короткі, плічка низькі, найбільше розширення тулуба — у верхній третині ближче до середини. Вінця сковорідок були невеликі похила та заокруглені. Фіксуються сковорідки з вогнутим дном. Домішками в тісті виступали середньо фракційний шмот та жорства. Присутній незначний відсоток піску, що мав скоріш за все природний характер. Крім посуду тут знайдено два точильних бруска, залізний ніж, кістяну проколку та глиняне біконічне пряслице, ключ (рис. 7).

Відсутність фрагментів ранньогончарної кераміки в керамічних комплексах обох досліджених споруд дозволяє датувати поселення ранньою фазою райковецької культури, VIII ст. Аналогічні висновки дав аналіз керамічних комплексів Буковини (Михайлина 2007, с. 143), Середнього Подніпров'я (Петрашенкко 1992, с. 89).

Отримані в ході досліджень результати дозволяють говорити про освоєння слов'янами мікрорегіону навколо Теробовлі по обох берегах Гнізни протягом значного проміжку часу — починаючи з другої половини V ст. і закінчуючи початком X ст. У найближчій околиці Теробовлі знайдено 10 пам'яток. Всі вони розташовані на мисах або на мисоподібних виступах. Городища Кровінка I та Теробовля I розташовувались на високих, пануючих висотах, були захищені потужною оборонною системою. Поселення празької культури (Теробовля V, Підгайчики III) розташовувались на пологіх перших

надзаплавних терасах. Поселення райковецької культури розміщалися на високих мисах і тяжіли до дитинця Теребовля І. Виключенням були поселення Теребовля Х, Кровінка ІІ, Кровінка ІІІ, що займали низький мисоподібний берег Гнізни.

Групу поселень теребовлянської округи можна розглядати як одне з слов'янських «гнізд поселень» в басейні р. Гнізна (рис. 1). Тут виділяються городище і два поселення пражської культури (городище Кровінка І, поселення Теребовля V та Підгайчики ІІІ). До VIII—IX ст. належать два поселення Кровінка ІІІ та Теребовля Х. В останній період існування райковецької культури (ІІ пол. IX — І пол. X ст.) тут вже існував общинний центр, що складався з дитинця (Теребовля І, ур. Замкова Гора), поселення-супутника (Теребовля ІІІ, ур. Замкова Гора, городи), укріпленого поселення (Теребовля ІV, ур. Замкова Гора, ліс), двох відкритих поселень — східніше та нижче Замкової гори, на мисоподібному правому березі р. Гнізна (Теребовля ІХ, вул. Тернопільська) та на межі сучасної Теребовлі і села Кровінка Теребовлянського району (Теребовля Х).

ЛІТЕРАТУРА

Баран, В. Д. 1988. *Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков)*. Киев: Наукова думка.

Баран, В. 2008. *Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі*. Київ: ІА НАН України.

Гавритухин, І. О. 1997. Хронологія пражської культури. *Труди VI Міжнародного Конгреса славянської археології*, 3: Етногенез і етнокультурні контакти славян, с. 39-53.

Миська, Р., Погоральський, Я. 2006. Археологічні дослідження у Теребовлі. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 9, с. 249-268.

Михайлина, Л. 2007. *Слов'яни VIII—IX ст. між Дніпром і Карпатами*. Київ: ІА НАН України.

Петрашенко, В. О. 1992. *Слов'янська кераміка VIII—IX ст. Правобережжя Середнього Подніпров'я*. Київ: Наукова думка.

Профантова, Н., Куна, М. 2011. Слов'янське селище Розтоки VI—VII ст. біля Праги, Чехія. *Археологія*, 4, с. 81-88.

Русанова, І. П. 1976. *Славянские древности VI—VII вв.* Москва: Наука.

Русанова, І. П., Тимошук, Б. А. 1984. *Кодын — славянские поселения V—VIII вв. на р. Прут*. Москва: Наука.

Тельнов, Н. П., Рабинович, Р. А. 1990. Результати работ на поселении Скок. *Археологические исследования в Молдавии в 1985 г.*, с. 194-212.

Тимошук, Б. О. 1976. *Слов'яни Північної Буковини V—IX ст.* Київ: Наукова думка.

Тимошук, Б. О. 1982. *Давньоруська Буковина (X — перша половина XIV ст.)*. Київ: Наукова думка.

Ягодінська, М. О. 2010. Нове ранньослов'янське поселення на Західному Поділлі. В: *Актуальні проблеми археології. Тези міжнародної наукової конференції на пошану І. С. Винокура (м. Камінець-*

Подільський, 23—25 вересня 2010 року). Тернопіль, с. 76-77.

Ягодінська, М. 2018. *Давньоруські пам'ятки Західного Поділля у X—XIII століттях*. Тернопіль: Терно-граф.

REFERENSSES

Baran, V. D. 1988. *Przhskaja kultura Podnestrovia (po materialam poselenii u s. Rashkov)*. Kiev: Naukova dumka.

Baran, V. 2008. *Slov'ianske poselennia seredyny I tysiacholittia nashoi ery bilia sela Teremtsi na Dnistri*. Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Gavritukhin, I. O. 1997. *Khronologii przhskoi kultury. Trudy VI Mezhdunarodnogo Kongressa slavianskoi arkheologii*, 3: Etnogenez i etnokulturnye kontakty slavian, s. 39-53.

Myska, R., Pohoralskyi, Ya. 2006. *Arkheolohichni doslidzhennia u Terebovli. Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 9, s. 249-268.

Mykhailyna, L. 2007. *Slov'iany VIII—IX st. mizh Dniptom i Karpatamy*. Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Petrashenko, V. O. 1992. *Slov'ianska keramika VIII—IX st. Pravoberezhzhia Serednoho Podniprovia*. Kyiv: Naukova dumka.

Profantova, N., Kuna, M. 2011. *Slov'ianske selyshche Roztoky VI—VII st. bilia Prahy, Chekhiiia. Arkheolohiia*, 4, s. 81-88.

Rusanova, I. P. 1976. *Slavianskie drevnosti VI—VII vv.* Moskva: Nauka.

Rusanova, I. P., Timoshchuk, B. A. 1984. *Kodyn — slavianske poseleniia V—VIII vv. na r. Prut*. Moskva: Nauka.

Telnov, N. P., Rabinovich, R. A. 1990. *Rezultaty rabot na poselenii Skok. Arkheologicheskie issledovaniia v Moldavii v 1985 g.*, s. 194-212.

Tymoshchuk, B. O. 1976. *Slov'iany Pivnichnoi Bukovyny V—IX st.* Kyiv: Naukova dumka.

Tymoshchuk, B. O. 1982. *Davnoruska Bukovyna (X — persha polovyna XIV st.)*. Kyiv: Naukova dumka.

Yahodynska, M. O. 2010. *Nove rannoslov'ianske poseleniia na Zakhidnomu Podilli. In: Aktualni problemy arkheolohii. Tezy mizhnarodnoi naukovoii konferentsii na poshamu I. S. Vynokura (m. Kamianets-Podil'skyi, 23—25 veresnia 2010 roku)*. Ternopil, s. 76-77.

Yahodynska, M. 2018. *Davnoruski pam'iatky Zakhidnoho Podillia u X—XIII stolittakh*. Ternopil: Terno-hraf.

M. O. Yahodynska

SITES OF THE SLAVS IN THE TERNOPIL REGION

The article deals with the situation of Slavic sites study in the Ternopil region. By chronology the Slavic sites divide into 2 periods: the early (second half of the 5th—7th centuries) connected with time of the existence of the Prague culture, and the later (8th — first half of the 10th centuries) — the time of the existence of Raikovetska culture. Special attention is paid to the hill-forts and settlements near Terebovlia. Author describes the excavated dwellings and household buildings and analyzes the hand-made pottery discovered in the closed assemblages of settlements. The ceramic assemblages typical for each chronological period are researched. So, the findings of the hand-made pottery of the Chernyakhiv and the Welbark cultures together with Slavic one are typical for the early period of the Prague culture. The early period of the Raikovetska culture is characterized by the absence of pottery fragments. The assemblages of the late periods of the Raikovetska culture include about 15—20 % of early

pottery. Among the hand-made pottery of the second half of the 5th—6th centuries only pots and bowls are present, and dripping pans are absent. The pottery has no ornament except the one case. Assemblages of the 8th century include pots and pans ornamented with finger nips. Set of pottery of the second half of the 9th — first half of the 10th centuries are characterized by hand-made pots, bowls, pans and dripping pans occurred together with early wheel-made pottery. This period is characterized by wide spread of hand-made pottery decorated by finger nips and early wheel-made pottery with line and wave ornament, sometimes together with recurrent fir-shaped ornament made by comb-shaped punch. The results of the study indicate that the region around Terebovlia on both banks of the Gnizna river was settled by the Slavs for a long time since the second half of the 5th — first half of the 10th centuries. The group of settlements in Terebovlia district can be considered as one of the Slavic «nests of settlements» in the Gnizna river basin. The hill-fort and two settlements of the Prague culture (settlements

Krovinka I, Terebovlia V, Pidgaychyky III) and seven sites of the Raikovetska culture (settlements Terebovlia I, Terebovlia III, Terebovlia IV, Terebovlia IX, Terebovlia X, Krovinka II, Krovinka III) are placed near Terebovlia city.

Keywords: Terebovlia, Slavs, Prague culture, Raikovetska culture, settlement, building.

Одержано 30.09.2019

ЯГОДИНСЬКА Марина Олександрівна, кандидат історичних наук, директор, Тернопільський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, вул. Бродівська, 44, Тернопіль, 46003, Україна.

YAHODYNSKA Maryna O., Candidate of Historical Sciences, Director, the Ternopil Regional Center for the Protection and Research of Cultural Heritage Sites, Brodivska str., 44, Ternopil, 46003, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-1280-9045;

e-mail: tokiopik2@gmail.com.